

Željko Milanović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 821.163.42.09-31 Polić Kamov J.
DOI: 10.19090/gff.2022.1.157-170
Originalni naučni rad

Mario Liguori
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

ISUŠIVANJE KALJUŽE AUTOANALIZOM I PREOBLIKOVANJE POETIKE

U radu se istražuje uticaj pozitivističke nauke na roman *Isušena kaljuža* Janka Polića Kamova. Cilj istraživanja je usmeren ka proveru dosadašnjih zaključka o prisustvu i uticaju učenja Čezara Lombroza na Kamovljevo književno delo. Analiza prisustva direktnog i skrivenog Lombrozovog učenja o odnosu genija i ludila u romanu koji će biti posthumno objavljen, pokazaće da je uticaj slavnog tvorca kriminologije kao nauke ali i uticaj njegovih sledbenika koje je Kamov poznao, bio snažan u meri koja je bila dovoljna da odredi sadržaj i tok pripovedanja kao i sam odnos glavnog junaka prema sopstvenom životu i književnosti. U zaključku rada se kaže da Lombrozova nadvijenost nad Kamovljevim romanom nije oduzela ništa od njegove estetske vrednosti. Na tragu duboke sumnje koja pokreće glavni junak možemo slediti dalekosežne uticaje *Isušene kaljuže* na druge važne romane u hrvatskoj književnosti 20. veka.

Ključne reči: *Isušena kaljuža*, Čezare Lombrozo, motivi genija i ludaka, autoanaliza, poetika.

„Je l` genij, je l` luda, je l` delikvent!“
(Kamov, 2003: 98)

U dosadašnjim istraživanjima prisustva pozitivističke nauke s kraja 19. veka u stvaralaštvu Janka Polića Kamova, primećeno je da postoji značajan uticaj učenja Čezara Lombroza, italijanskog kriminologa o kome je Kamov više puta oduševljeno pisao, jer Lombrozo i njegovi učenici nisu samo direktno apostrofirani u publicističkim tekstovima već Kamov „njihove stavove kao opštevažne uključuje u svoja razmišljanja i bez pozivanja na njih“ (Milanović, 2017: 382). Bilo da je reč o samom Lombrozu i njegovom učenju kome se Kamov divi ili o najrazličitijim

---

* zeljko@ff.uns.ac.rs

drugim temama (Sever i Jug, Istok i Zapad, žene, Venecija, katoličanstvo...), Kamovljevi publicistički tekstovi su nersakidivo povezani sa interdisciplinarnim dostignućima pozitivističke nauke na prelazu iz 19. u 20. vek. Kamov je uveren da je Lombrozo stvorio književno delo koje je „nešto više od čiste književnosti“ (Milanović, 2017: 384) kao i da dela velikih pisaca istražuju najmračnije strane čovekove psihe, odnosno da iskrenost, sloboda i promišljenost u književnom stvaranju mogu „i najprostijim sižejima, najprevratnijim idejama i najbrutalnijom stilistikom samo ufiniti, oplemeniti i ugladiti“ čitaoca (Polić Kamov, 1958: 153). Kamovljevo književno delo dosledno istražuje mračne strane čovekove duše, a u jednostavnom sižeu romana *Isušena kaljuža* neretko koristi najbrutalniju stilistiku kako bi autoanalizi izložio glavnog junaka u sukobu sa, za njega, lažnim vrednostima društva.

Kao i u publicističkim tekstovima i u većini pripovedaka Janka Polića Kamova uočeno je prisustvo pozitivističkih (fiziognomijskih) učenja. U Kamovljevim pripovetkama su prisutni motivi u kojima se karakter i raspoloženje junaka povezuju „sa njegovim fizičkim izgledom na način na koji to samouvereno čini i fiziognomija“ (Milanović, 2019: 239). Ipak, u pripoveci „Bitanga“, poslednjoj koju je napisao tokom svog kratkog života, Kamovljevi junak preispituje svoj odnos prema fiziognomijskim teorijama, dovodeći ih do paroksizma ali i do statusa upitne verodostojnosti (Milanović, 2019: 246). U publicističkim tekstovima kao i u pripovetkama, Kamov na kraju stvaralaštva dolazi do prepoznavanja predrasuda o Drugome koje je stvorila lektira (Milanović, 2017: 387), odnosno do otkrića neuspaha samoanalize utemeljene na fiziognomijskim znanjima (Milanović, 2019: 245). U zaključcima dosadašnjih istraživanja odnosa Janka Polića Kamova i teorija koje su obeležile vreme u kome je stvarao a čiji je jedan od ključnih predstavnika bio Čezare Lombrozo, primećena je protivrečnost karakteristična za modernog čoveka koji je opsednut „distinkcijom racionalnog i iracionalnog, lažnih znanja i pravih nauka“ (Latur, 2010: 55).

Ovaj rad nastavlja da istražuje uticaj pozitivističke nauke s kraja 19. veka na književno delo Janka Polića Kamova uzimajući za predmet istraživanja roman *Isušena kaljuža*, koji će biti objavljen tek 1957. godine, četrdeset i sedam godina nakon smrti njegovog autora.¹ U radu su predstavljeni rezultati istraživanja prisustva Lombrozovih učenja u romanu *Isušena kaljuža* kao i njihov uticaj na

---

¹ Iako je roman *Isušena kaljuža* gotovo pola veka bio nedostupan čitaocima, može se govoriti o njegovom posrednom uticaju prvenstveno zahvaljujući monografiji Vladimira Čerine o Kamovu (1913).

sadržaj i tok pripovedanja ali i na odnos glavnog junaka prema sopstvenom životu i književnosti.

Na Lombrozov uticaj pažnju je skrenuo Vladimir Čerina tri godine posle Kamovljeve smrti. Čerina u monografiji *Janko Polić Kamov* (1913), koja je apologetski intornirana (Machiedo, 1989: 100), kaže da je *Isušena kaljuža* „najpolicanskije delo“ (1913: 98) u kome je sve degenerisano. Prenoseći duži odlomak sa samog kraja romana, Čerina ističe da je to ispovest „jednog intelektualnog i moralnog bludnika, koji više ne govori na način najbrojnijih, nego na način najrijedih, često u stilu Lombrosove *logiche pazzesche*“² koja predstavlja potvrdu genijalnosti a ne njenu negaciju. Ispovest u stilu *apsurdne logike* ispunjava *Isušenu kaljužu*, taj „veliki psihološki roman“ (Čerina, 1913: 79) u kome je glavni junak dosledni autopsiholog, odnosno autoanalitik (Čerina, 1913: 80). Čerina i u Kamovljevim pripovetkama i u romanu *Isušena kaljuža* vidi dosledno sprovedenu metodu autopsihološke studije ali i podseća da se Kamov u svom tekstu o Lombrozu pitao da li može da postoji velika psihologija bez autoanalize, kao i da je njegovo celokupno delo na to pitanje dalo negativan odgovor (Čerina, 1913: 119). Čerina je uveren da je Kamov uz Lombrozovu pomoć „dobio jedan bogat, nepresušan materijal i jednu jaku pobudu za analiziranje [sic!] svog degeneričkog, abnormalnog, poluluđačkog i poluzločinačkog svijeta“ (1913: 120) kao i da je taj svet i tu umetnost prvi doneo među Hrvate. Dosledno apologetski se odnoseći prema Kamovu, Čerina odbija da Lombrozu pruži prednost u otkrivanju polja degeneracije: „taj svijet i tu artificijelnu pasiju, on [Kamov] je već imao u sebi u dovoljnoj mjeri sakupljenu, pa Lombrosova ga psihijatrija i kriminalističke teorije samo ojačale“ (1913: 120). Da bi dodatno uvećao značaj Janka Polića Kamova, Čerina ga poredi sa D`Anuncijem o kome kaže da mnogo duguje Lombrozu.³

Za razliku od D`Anuncija, koji je ozbiljan, Kamov to nije u dovoljnoj meri jer je „u svojoj umjetnosti perverznan, i perverzitet njegov stvara, a ne umjetnički normalitet, pa i ne bio baš najnormalniji t.j. najmoralniji, najetičniji, najduševniji kao upravo D`Annunzijeve, što je moralnu senzibilnost nadomjestio estetskom“

---

² Čerina upućuje na Lombrozovo delo *Genio e degenerazione* (Palermo: Saudron, 1907).

³ Više o odnosu D`Anuncijevog stvaralaštva i Lombrozovih ideja videti u Spackman, 2018: 105–151. U ovoj studiji, se, između ostalog, tvrdi da je „D`Anuncijevo usvajanje lombrozijanske i bodlerovske retorike bolesti deo njegove potrage za jezikom kojim bi mogao opisati i objasniti psihološke formacije“ (Spackman, 2018: 106), što važi i u slučaju romana *Isušena kaljuža*.

(Čerina, 1913: 120). Za razliku od ozbiljnog D'Anuncija, Kamov se titra, igra i gomba (Čerina, 1913: 120).

Raspravlajući o umetnosti budućnosti koja je nedisciplinovana, destruktivna i anarhijska, Čerina citira Lombroza kada govori o geniju koji mora da se nužno razlikuje od okoline na fiziološkom i psihološkom planu, o geniju koga opterećuju delirijum progonstva, megalomanija, delirijum vere i duševna epilepsija. Ostavljajući po strani sve pobrojane osobine genija koje je imao i Polić Kamov u najvećoj meri, Čerina zaključuje da je čitav život autora *Isušene kaljuže* „jedan sveopći delirium tremens; jedan fizički i psihički i moralni i intelektualni had, pakao“ (1913: 172). Čerina će reći i da je Kamov voleo Italiju „razbojnika iz strasti, ubojica iz dokolice i bandita iz zabave ili delirija megalomanije“ zbog koje su se proslavili Lombrozo, Feri, Serđi i Sigele⁴ a zbog kojih „dobu naučnu hunjavicu Max Nordau skupa sa svojom debelom *Degeneracijom*“ (Čerina, 1913: 195).⁵

Čerina nema nikakve sumnje da je Lombrozo nezaobilazan u proučavanju Kamovljevog dela pa zato i kaže da zahvaljujući maloj studiji o Lombrozu iz 1909. godine⁶ „mi doznajemo da mu je Lombroso i otac i majka, i da onaj koji hoće dobro da razumi veliki dio njegovog književnog djelovanja, treba dobro da prouči Lombrosa“ (Čerina, 1913: 186).

Lombrozo je neretko prisutan i u kasnijim istraživanjima književnog dela Janka Polića Kamova pa tako Ljiljana Gjurgjan napominje da su Kamovljevu sliku sveta u kojoj se pojedinac suprotstavlja društvu oblikovale filozofske i naučne spoznaje „Lombrosa, Nordaua, Stirnera i vjerojatno Nietzschea“ (1984: 35). Lombroza je Kamov čitao veoma rano⁷ i njegova prefrojdovska antropološko-pozitivistička metoda je „lombrozovskog porekla“ (Machiedo, 1989: 106). Darko Gašparović u svojoj obimnoj monografiji primećuje da su moderna i tada već

---

⁴ Sva trojica naučnika su Lombrozovi sledbenci. Enriko Feri [Enrico Ferri] (1856–1929) je bio kriminolog i sociolog; Đuzepe Serđi [Giuseppe Sergi] (1841–1936) antropolog a Šipio Sigele [Scipio Sighele] (1868–1913) sociolog i kriminolog.

⁵ Maks Nordo [Max Nordau] (1849–1923) je poznat kao kritičar moderne umetnosti i društva na kraju 19. veka. Njegovo ključno delo je trotomna *Degeneracija* [Entartung, I–II, 1892–93] posvećena upravo Čezaru Lombrozu. Lombrozo i Nordo su imali različite stavove o geniju i degeneraciji jer je Nordo modernu civilizaciju smatrao degenerisanom i morbidnom i na taj način preokrenuo Lombrozovo učenje (Frigessi, 1995: 319–320).

⁶ Čerina misli na tekst „Lombroso (Fragmenti)“ (Polić Kamov, 1958: 157–164).

⁷ Machiedo na drugom mestu (1986: 33) kaže, oslanjajući se na Nikolu Polića, da je Kamovu Lombrozo poznat iz gimnazijskih dana.

pomodna znanja empirističkog pozitivizma interesovala Kamova (2005: 19) kao i da ga je „nepojamna dubina“ zločinca i genija „zanimala i mučila“ (2005: 99). Kamov je „vrlo dobro poznao talijansku psihijatrijsku ‘školu’ (Lombroso) kao i europska kretanja, književna, kulturna, psihijatrijska, te se može tvrditi da je svojega Arsena Toplaka kao junaka, antijunaka zapravo, konstituirao na temelju toga znanja” (Milanja, 2010, Antijunak – Toplak ili Kamov?, para. 2).

Kamov je rano postao svestan svoje neobične i neurotične prirode ali i svojih umetničkih mogućnosti i zato je u Lombrozovim delima nalazio „objašnjenje za vlastito nenormalno ponašanje“ (Ferluga-Petronio, 2014: 32). Lombrozova teorija o bliskosti ludila i genijalnosti kao i stavovi o geniju koji je neizbežno nemoralan je „u celosti odgovarala Kamovu, njegovim nenormalnostima i neurotičnim ponašanjima na ivici nemorala“ (Ferluga-Petronio, 2014: 32).

Za razliku od istraživača koji su uočavali jasnu povezanost književnog dela Janka Polića Kamova i Lombrozovih učenja ali i mogućnost da se piščeva neobična priroda prepozna u karakteru genija i ludaka, Bruno Popović smatra da „Lombroso ipak utječe na njega mnogo manje nego što se obično misli“ (1970: 177) i prednost daje Turgenjevu, Zoli, Dostojevskom, Pou, Vajldu i Svetom pismu. Diveći se Lombrozu, Kamov ipak kaže da zavidi smrtnicima koji su „bacili zrno na neplodnu zemlju“ kao „čarobni lump Poe ili genijalni epileptik Dostojevski ili biblični heroj Wilde“ (Kamov, 1958: 9), odnosno da su pobrojani autori uradili isto što i Lombrozo istražujući genija, ludaka i zločinca u svojim delima.

Kada i ne govori direktno o Lombrozu, Kamov je zagledan u autore koje je Lombrozova teorija o odnosu genija i ludila itekako opservirala. Pošto je Kamov Lombrozova dela *L'uomo delinquente* i *L'uomo di genio* smatrao monumentalnim (Polić Kamov, 1958: 7), mi ćemo pokušati da među brojnim izdanjima Lombrozovih dela izdvojimo one stavove koji korespondiraju sa Kamovljevim romanom na način da određuju izbor motiva i odnos prema njima u dugotrajnoj autoanalizi koju sprovodi glavni junak.

Lombrozo u predgovoru trećem izdanju svoje knjige *Genije i ludilo (Genio e follia, 1877)* samouvereno tvrdi da je blizina genija i ludila čvrsto prihvaćena u nauci kao i da duševna bolest često može dovesti do bistrine uma (Ломброзо, 2010: 5). U fiziologiji genija Lombrozo prepoznaje mnogobrojne analogije sa ludilom (roditelji ili deca genijalnih ljudi su često epileptičari, idioti ili manijaci; njih karakterišu čudni tikovi i preterano gestikuliranje, zatim prerana osedlost i ćelavost, preterana mršavost, bledilo, toplina u glavi, hladne ruke, izmišljanje novih reči, neosetljivost za porodičnu ljubav i društvena okupljanja, bolesti ili povrede glave, stvaranje u snu, impulsivno ponašanje, preterana senzibilnost koja dovodi do

(umišljene) patnje, preterana osećajnost (Ломброзо, 2010: 10–28)). Navodeći niz primera, Lombrozo pokušava da dokaže da vremenske prilike utiču na genijalne ljude kao i na ludake, da postoje umobolni geniji ali i „specijalni karakteri genija koji su u isto vreme bili i umobolnici“ (Ломброзо, 2010: 79). Među te posebne karakteristike koje imaju umobolni geniji, spadaju beskarakternost, ponos, prerano pokazana genijalnost, korišćenje narkotika, neprestana putovanja, česta promena zanimanja i studija, mogućnost da budu pioniri nauke, poseban stil pisanja, sumnje o religiji, zaokupljenost svojim Ja, nelogični zaključci i čudna maštanja, veliko poverenje u važnost snova, velike lobanje nepravilnih oblika i smenjivanje razdražljivosti i klonulosti (poleta i iscrpljenosti) kao „najspeficifčnije obeležje ludila“ (Ломброзо, 2010: 91).⁸

Važno je primetiti da je Lombrozo analizirao književne radove ludaka i da u njima prepoznaje neprekidno pričanje o sebi i tematizaciju ambicioznih i erotskih strasti kao i da su njihova dela „verna slika onih ljudskih sitnica koje više interesuju autora, nego onoga ko čita“ (Ломброзо, 2010: 128). Rečeno je da su ljubav prema književnosti i posvećenost nauci „jedan od manje poznatih aspekata Čezara Lombroza“ kao i da postoji međusobna povezanost „između teorija iz najpoznatijih dela veronskog naučnika – *L'uomo di genio* (prvo izdanje, Milano, 1864), *L'uomo delinquente* (prvo izdanje, Milano, 1876) i *La donna delinquente, la prostituta e la donna normale* (prvo izdanje, Torino, 1893) – i literarne kulture njegove epohe“ (Salvatore, 2020: 35). Lombrozo će se na kraju svoje karijere, „kada su njegova dela već bila poznata u celom svetu, pitati zašto je kriminalistička antropologija daleko prisutnija u književnosti nego u nauci i `zašto se istina prihvata više od romanopisaca nego od naučnika`“ (Salvatore, 2020: 35). Salvatore kaže da je Lombrozo u knjizi *L'uomo di genio* iz 1894. godine „tvrdio da `romanopisci, pisci shvataju i koriste otkrića kriminalističke antropologije, veliki umetnici znaju da prikažu realne figure pod jakim svetlom, umetnost budi u nama svest o istini`“, odnosno da nauka može da bude inspiracija umetnosti (Salvatore, 2020: 38).

---

⁸ Lombrozo na drugom mestu nabroja i sledeći niz degenerativnih znakova koje imaju genijalni ljudi (nizak rast, mršavost, oštećenje mozga, mucavost i levorukost, sterilnost, razlikovanje u odnosu na oca i majku, prerano pokazivanje znakova genijalnosti, atavistička prerana zrelost, zakasnelost znakova genijalnosti zbog nedostatka prilika ili loših učitelja, mizoneizam, lutanje, neuračunljivost, mesečarenje, intenzivna stanja inspiracije, dvostrukost ličnosti, hiperestezija, gubitak osećaja za bol, amnezija, originalnost, osećaj da genijalne ljude uvek proganjaju, stvaranje novih reči, neobičan rukopis, neuobičajeno vidno polje, kašnjenje na psihometrijskom pregledu, istančanost dodira) (Lombroso, 1894: 6–60).

I Kamov u svojim publicističkim tekstovima promišlja odnos između književnosti i nauke pa tako u fragmentima o Lombrozu beleži da su njegove teorije uticale na D'Anuncija. Kamov ističe i da je D'Anuncio jedini Lombrozov savremenik koji je na dalekosežan način prihvatio njegova učenja i retorski se pita da li su njegovi „junaci autor glavom“ (Polić Kamov, 1958: 163–164). Govoreći nadalje o Hamsunu i Uismansu [Huysmans], Kamov se ponovo pita zašto su njihovi junaci slični sebi samima „kad ono ne bi bio Hamsun ili Huysmans glavom?“ da bi došao do zaključka formulisanog sledećim retorskim pitanjem: „Ima li velike psihologije bez – autoanalize?“ (Polić Kamov, 1958: 164). *Isušena kaljuža* pretvara autoanalizu u romaneskno pripovedanje istovremeno govoreći i o svom autoru i o svom junaku, ponavljajući D'Anuncijevo iskustvo oslanjanja na Lombroza.

Tokom čitavog romana *Isušena kaljuža* Kamov tematizuje lombrozovska pitanja genijalnosti, ludila i zločina.⁹ Svaka od ovih tema je prisutna na različit način. Genijalnost i ludilo su predmet beskrajnih autoanaliza glavnog junaka dok je zločin sporadično prisutan kao zločin iz mašte, ne iz stvarnosti. Kamovljev junak ili sam Kamov¹⁰ u romanu nigde ne pominje Čezara Lombroza kao što to nije činio ni u svojim pripovetkama. Međutim, na jednom mestu će reći da čita „Zolu i Mantegazzu: `Fecondita` i `Amore`“ (Kamov, 2003: 243).

Arsen misli na Zolino delo *Fécondité* kao i na delo *Fisiologia dell'amore* Paola Mantegace [Paolo Mantegazza]. Zolin roman je prvi deo četvoroknjižja *Četiri jevanđelja* (*Plodnost, Rad, Istina i Pravda*). *Plodnost* je „pronatalistički roman“ pisan sa namerom da pokaže kako „kapitalizam promovise siromaštvo, dok je `plodnost` moralna i ekonomska snaga radničke klase“ (Shriver, 2003: 153). Ovaj roman je „više didaktička moralna bajka nego značajno beletristično delo“ (nap. u: Zola, 2000: 146). Kamovljev Arsen Toplak dozvoljava da ga obuzmu ideje radničkih demonstracija na kojima se traže izborna prava i sloboda štampe iako su mu bliži stavovi gospode koji ih ne podržavaju (Polić Kamov, 2003: 31).

Paolo Mantegaca (1831–1910) je bio ekscentrični naučnik i pisac, „neka vrsta romantičara, koji je tvrdio da istražuje emocionalni život ljudskih bića izvan

---

⁹ Pored toga što tematizuje probleme genija, ludaka i zločinca, roman predstavlja niz ženskih likova prema kojima se Arsen Toplak različito postavlja. Analiza odnosa glavnog junaka prema ženama u senci lombrozizma bi mogla da bude predmet istraživanja nekog budućeg rada.

¹⁰ Autobiografska priroda Arsena Toplaka za većinu istraživača nije ni najmanje upitna. Gašparović, na primer, kaže da je *Isušena kaljuža* „u punome smislu autobiografska“ (2005: 22). Više o kritici pristupa koji izjednačava autora i junaka videti u Milanko, 2012: 71-72; 78.

granica koje je u to vreme utvrdila nauka“ (Martín Moruno, 2010: 148). *Fisiologia dell'amore* je Mantegacino najpopularnije delo koje je pre filozofski esej o ljubavi u modernom društvu nego stručna studija o anatomiji ili fiziologiji (Martín Moruno, 2010: 155).¹¹

I Zola i Mantegaca su na određeni način bili povezani sa Lombrozom. Zola je cenio Lombroza „kao velikog i moćnog genija“ ali nije u potpunosti prihvatao njegove ideje jer je smatrao da Lombrozo zaobilazi argumente koji mu ne idu u prilog (vidi: Giacanelli, 1995: 5).¹² Antropolog Paolo Mantegaca, naučnik i romanopisac, autor je dela kojim je predstavio reprezentativni primer nauke koja se služi romanom da bi došla do što većeg broja čitalaca (Rota 2016: 13) i tokom godina se više puta sretao sa Lombrozom; obojica se pominju kao glavni predstavnici italijanskog pozitivizma (Rota 2016: 203). Lombrozo je često citirao Mantegacu u svojim radovima jer je mislio da su njegovi podaci pouzdani s naučnog stanovišta.

Dakle, Arsena Toplaka interesuju autori koji su bliski Lombrozu: Zola, koji govori o prevratničkim idejama i koji nije ni najmanje omiljen kod neprijatelja modernosti, i Mantegaca, koji može da pruži model transformacije nauke u umetnost. Pored toga, Nordo, koga, videli smo, pominje Čerina kao nekog ko je dobio hunjavicu zbog Lombroza i njegovih sledbenika, čitavo jedno poglavlje u svojoj *Degeneraciji* posvetio je upravo Zoli i njegovoj školi.¹³

Roman *Isušena kaljuža* sadrži brojna mesta koja su očigledno lombrozijanska i koja su nastala pod direktnim Lombrozovim uticajem. Posebno su važna ona mesta na kojima Arsen razmišlja o književnosti koristeći Lombrozove ključne pojmove. Za Arsena „u `lijepim junacima` ne bijaše dakle ništa snažna“

¹¹ Mantegaca istražuje ljubav u odnosu na dodir, miris i sluh. Za njega poljubac predstavlja posedovanje a u sluhu se odigrava idealna ljubav. Mantegaca je bio seksista i paternalista koji, iako je ženama pridavao važnu ulogu u seksu, nije odustao od stava da su žene manje inteligentne od muškaraca. Njegova vizija ljubavi je inspirisana Darwinovom teorijom polne selekcije (Martín Moruno, 2010: 156–160).

¹² U Zolinom delu je svakako moguće pronaći junake čije ponašanje sledi Lombrozove teorije o naslednom faktoru, posebno među Rugon-Makarovima.

¹³ Između ostalog, Nordo kaže da je simbolizam bio reakcija protiv naturalizma: „Takva je reakcija svakako bila opravdana i neophodna; naturalizam je u svojim počecima, sve dok nije utelovljen u De Gonkuru i Zoli, bio morbidan a u svom kasnijem razvoju kada je došao u ruke njihovih imitatora, postao je vulgaran pa čak i kriminalan, što ćemo pokazati nadalje u knjizi. Štaviše, simbolizam nije ni u najmanjoj meri kvalifikovan da pobedi naturalizam, zato što je ipak morbidniji i u umetnosti Belzebub ne može oterati đavola“ (Nordau, 1895: 143).

(Polić Kamov, 2003: 83). On može da preporučiti jedino ruske pisce koji mogu „bar pokazati grešnika, zločinca i rugobu“ (Polić Kamov, 2003: 83), priznaje da njegove pesme pevaju blud (Polić Kamov, 2003: 141), njemu je dosadna „čitava literatura bez propalica, luđaka i zločinaca“ (Polić Kamov, 2003: 153). Pređeni put u romanu nije jedino obuhvaćen napuštanjem domovine i povratkom u nju, boravkom u italijanskim gradovima i Marselju, već je to put na kome se neprestano ukrštaju junakova bolest, autoanaliza, lombrozijanski pojmovi i razmišljanja o književnosti koja je nužno direktno povezana sa životom.

Arsen se stidi majčine nevinosti i veruje da bi je voleo tek kada bi znao da je bila grešnica. On ne uspeva da u odnosima između majke i oca pronade bilo šta što bi ukazivalo na njegovo mračno poreklo. Traganje za nečim što bi dokazalo da je on „vanzakonsko dete“ bilo je „besvejsna ekstaza, u koju se zaplitaše luđačka zapara“ (Polić Kamov, 2003: 97). Arsena ne brinu situacije u kojima su ljudi postajali žrtve njegovog „štipaja“ – njemu je nebitan odgovor na pitanje da li je on genije, luda ili delikvent (Polić Kamov, 2003: 98).

Kamovljevi junak poseduje gotovo sve osobine koje ga mogu istovremeno povezati sa genijem i ludakom. Već u svom prvom objavljenom publicističkom tekstu, Kamov, govoreći o Lombrozovoj knjizi *L'uomo di genio*, napominje da ludak i genije dele iste osobine („hiperesteziya, prerane dozrelosti, perversnosti, misoneizma, megalomanije, beskarakternosti, melankolije, originalnosti i fizičkih rezultata“ (Polić Kamov, 1958: 8)).

Kod Arsena se mogu pronaći sve osobine koje Lombrozo u knjizi *Genije i ludilo*¹⁴ navodi kao karakteristike koje dele genijalni i umobolni ljudi. Arsen Toplak prljave scene iz svog života iznosi sa zanosom (Polić Kamov, 2003: 82), sebe smatra beskarakternim (300) i oseća da je nad familijom dominantan po „iskustvu, naobrazbi i idejama“ (238). Seća se da je čitao „pisao, govorio: u četrnaestoj godini. A u petnaestoj je već znao sve: izgubio religiju, boga i moral i za uzdarje dobio znanje, literaturu i bordel“ (159) kao i da se u njemu za nekoliko godina desila „evolucija stoljeća“ (232). Besomučno pije (16) i veruje da pijanstvo opravdava delikte (256). Važno mu je „menjati ambijente i gradove“ (292) – uostalom, čitav roman prati njegova putovanja; želi da krene nekud i sve ostavi jer „ovo je obzir, disanje na komandu“ (55). Arsen izučava različite stvari ali „ništa temeljito, polagano i solidno“ (311). Beleži rezultate svojih studija (232). Sebe smatra ateistom (18) i uveren je da religija predstavlja antitezu njegovih ideala i verovanja

---

¹⁴ Kamov će reći da je samo *Genije i ludilo* čisto Lombrozovo delo „pa mu zato i ostade najmilija knjiga“ (Polić Kamov, 1958: 158).

(215) – on je „uvjereni, nedvoumni, fanatički ateista“ (237). Bolest ga „posvećuje sebi samom“ (18) a kada dobije vesti o smrti majke on će zaplakati „najprije radi – sebe“ (136). Veruje da je jači što je slabiji (28) i da je Bajron bio nečist i zato ništa manji od Njutna koji je bio veliki i čist (145). Sanja da je ubio muža svoje sestre kao i da vodi ljubav sa njom bez ikakvog obzira (91); uveren je da se perverzna priroda zločinca kod njega manifestovala u snu a ne u realnosti (106) kao i da Rafaelo ima „delikventsku lubanju“ (171). Pored toga, on analizira svoj polni i osećajni perverzitet koji razume kao uslov sopstvene originalnosti (278), njegovi nervi su izmučeni, pomišlja da bi mogao pojesti decu, razmišlja o unakaženim telima, prijatelj Marko ga smatra delikventom a u konačnim rezultatima autoanalize otkriva da je „zločinac i razvratnik“ koji bi „prvom potpunom afirmacijom svoga `ja` zaradio tamnicu i vješala“ (297) – zato o sebi kaže da je delikvent teorije a ne prakse.¹⁵

Lombrozo smatra i da „bolesni geniji imaju neki svoj stil, strastan, uređan, živopisan, koji ih razlikuje od svih ostalih pisaca, možda zato što ne znaju da se organizuju, ukoliko ih ne gone manijačni impulsi“ (Ломброзо, 2010: 83). Arsenova autoanaliza se u jednom trenutku završava i prerasta u impresiju koja je u stvari ironija (Polić Kamov, 2003: 341) i on počinje da beleži nastajanje novog Ja kome je draži mir, plavetnilo neba i *dolce far niente*¹⁶ (Polić Kamov, 2003: 351). Promena koja se odigrava je registrovana u više navrata i na više različitih načina. Reč je o promeni koja se paralelno odigrava u životu kao i u književnosti jer su one za Arsena jedno te isto: on piše onako kako i živi (Polić Kamov, 2003: 248) i život koristi za literaturu (Polić Kamov, 2003: 286). Kada u Milanu počne da oseća novi život, on zamišlja nova dela, studije, putovanja... ali i novu stilistiku: „Gledah jednog poetu gdje umire od gladi i jednu poeziju, gdje umire od poroda... i novo jedno dijete, koje se oporavlja, jača i raste od sitosti, zdravlja i života“ (Polić Kamov, 2003: 310). Kako se bliži kraj romana, Arsen sumira pređeni put i priznaje da je stekao slobodu jer „ne mora više da opeva psovku“ (Polić Kamov, 2003: 317). Nova raspoloženja su praćena strahom da neće stići i zato ironično priziva cigaretu u pomoć. Priznaje da se boji patnje, oskudice, zime, strasti, psovke i samog sebe, dakle svega onog što je činilo dotadašnji njegov život. Na kraju, lombrozijanski govoreći da niko ne može izaći iz svog karaktera i temperamenta, priznaje da je on to učinio: „Jer ja nisam ja“ (Polić Kamov, 2003: 353). Napuštajući psovku i kletvu,

¹⁵ U ovom radu se u daleko manjoj meri možemo baviti Arsenovim razumevanjem Lombrozovih stavova o zločincu jer nam obim rada to ne dozvoljava.

¹⁶ Blažena bespolica; slatki nerad (ital.).

shvata da, ako je stil sâm čovek, da on čovek ne može da bude jer je izgubio stil. Izgubivši ono što se ne može izgubiti, napustivši iskrenost kletve on počinje da ironizira jer je sada ovladao strastima, postao beskarakteran, obziran, obazovan, duhovit i hladan. Na kraju, ponovo u slabosti prepoznaje svoju snagu: „I to sam ja. Jer ja – nisam ja! (Polić Kamov, 2003: 355)

Posle autoanalize koja je iscrpela dušu, kaljuža je isušena. Ja koje je opservirano u autostudiju više nije jednako samom sebi. Novo Ja je drugačije i zato može da kaže da više nije Ja. Nespavanje autoanalize je zamenjeno plavetnilom neba. Lombrozijanske dogme su nestale, psovka se odbacuje i rađa se ironija. Roman svedoči o bespoštednoj sumnji, sumnji i u ono čemu se najviše veruje – a to je za Kamova neupitno bilo Lombrozovo učenje o blizini genija i ludila. Sumirajući tri dela romana („Na dnu“, „U šir“, „U vis“), Arsen kaže da je dno poezija, širina nauka a visina artizam (Polić Kamov, 2003: 349) i na kraju dolazi do uverenja da će preoblikovana poetika doneti i novi život. Ironija se ogleda u tome da Kamov neće dugo poživeti posle završetka *Isušene kaljuže*.

***

Lombrozovo učenje, koje je bilo neretko kritikovano, postalo je „`oruđa zanata` za mnoge pisce iz druge polovine XIX i prvih decenija XX veka, zbog čega se može govoriti o `ponovnoj kreativnoj upotrebi` u književnosti“ (Salvatore, 2020: 36). Kreativna upotreba Lombrozovih teorija je očigledna u romanu *Isušena kaljuža*. Kamovljevi roman i Lombrozovo učenje koje i danas „još uvek deli, provocira i stvara strastvene antagonizme“ (Montaldo, 2018: 19), predstavljaju nasleđe modernosti koje je važno razumeti kako ne bismo odustali od kritičkih projekata razumevanja sadašnjosti.

Na kraju, možemo se pitati i da li Arsen Toplak u svom autostudiju uspeva da pronađe ono što bi potvrdilo njegovu genijalnost? Ako krajnji zaključci („Jer ja nisam – Ja!“) govore o tome da Arsen više ne može sebe da poveže sa ludilom i genijalnošću jer je autoanaliza njegovog slučaja iscrpljena, da li je okretanje artizmu potvrda genijalnosti? Lombrozovo neprekidno, direktno neapostrofirano, češće diskretno a ređe upadljivo, prisustvo u romanu ne umanjuje njegovu umetničku vrednost već pokazuje da umetničko delo koje je nastalo poistovećivanjem života i stvaranja u kome se preispituju i jedno i drugo, ne može bez znanja koje, ako i nije pouzdano, omogućava upitanost. Lombrozova nauka je premrežila Kamovljevi roman na način koji nije oduzeo ništa od njegovih značenja ni danas kada nauka sve češće gubi trku sa pseudonaukom. Toplakova autoanaliza je važan primer beskonačne sumnje bez koje ne bi bilo ni Krležinog Filipa koji „sumnja u identitet svoga vlastitog `ja`“ i svoje egzistencije (Krleža, 1988: 47), ni

Desničinov Ivana Galeba koji kaže da se treba „svakodnevno umivati sumnjom, kao vodom“ (Десница, 2013: 335), ni Malog Slobodana Novaka koji sumnja u sve...

Željko Milanović, Mario Liguori

DRYING THE QUAGMIRE THROUGH AUTO-ANALYSIS AND RESHAPING OF POETICS

Resume

Previous research into the presence and impact of end of 19th-century positivist science on the non-fictional work and prose of Janko Polić Kamov has shown that the positivist teaching of Cesare Lombroso, an Italian criminologist and anthropologist, is not only profoundly present, both directly and indirectly, but that it has also had a far-reaching impact on Kamov's choice of topics and relationship towards them. This paper explores the impact of positivist science on the novel *Isušena kaljuža* by Janko Polić Kamov by reviewing the previous views on Lombroso's influence, from Vladimir Čerina to our day. By comparing Lombroso's conclusions on the qualities that may be shared by brilliant people and lunatics with the qualities of the protagonist of the novel *Isušena kaljuža*, it was concluded that they coincide to a great extent. Kamov's protagonist uses Lombroso's conclusions in his lengthy auto-analysis as an object of comparison for his psyche. For the protagonist, the abandonment of auto-analysis and reaching irony as an attitude towards all life and reality also signifies the abandonment of previous poetics. The aim of the research was to examine the previous conclusions on the presence and impact of the teaching of Cesare Lombroso in Kamov's novel *Isušena kaljuža*. The analysis of the presence of Lombroso's ideas, those directly implemented and concealed, on the relationship between genius and madness in the novel to be published posthumously, will show that the influence of the famous founder of criminology as a science, but also the influence of his followers, was encouraging, but did not diminish the aesthetic value of the work.

Keywords: *Isušena kaljuža*, Cesare Lombroso, motifs of genius and lunatics, auto-analysis, poetics.

IZVOR

Polić Kamov, J. (2003). *Isušena kaljuža*. Zagreb: Konzor.

LITERATURA

Čerina, Vladimir. (1913). *Janko Polić Kamov*. Rijeka: Knjižara Gjura Trbojevića.

- Ferluga-Petronio, Fedora. (2014). La ricezione di Janko Polić Kamov in Italia. U: Pavlović, C.–Glunčić-Bužančić, V.–Meyer-Fratz, A. (ured.) (2014). *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Matoš i Kamov: paradigme prijeloma*. Split/Zagreb: Književni krug Split/Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 26–34.
- Frigessi, Delia. (1995). Introduzione a *La scienza della devianza*. U: Lombroso, C. (1995). *Delitto, genio, follia* (ur. D. Frigessi, F. Giacanelli, L. Mangoni). Torino: Bollati Boringhieri. 331–373.
- Gašparović, Darko. (2005). *Kamov*. Rijeka: Adamić.
- Giacanelli, Ferruccio. (1995). Introduzione a *Il medico, l'alienista*. U: Lombroso, C. (1995) *Delitto, genio, follia* (ur. D. Frigessi, F. Giacanelli, L. Mangoni). Torino: Bollati Boringhieri. 5–43.
- Gjurgjan, Ljiljana. (1984). *Kamov i rani Joyce*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Krleža, Miroslav. (1988). *Povratak Filipa Latinovicza*. Sarajevo: „Veselin Masleša”.
- Latur, Bruno. (2010). *Nikada nismo bili moderni. Esej iz simetrične antropologije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Lombroso, Cesare. (1894). *L'uomo di genio in rapporto alla psichiatria, alla storia ed all'estetica*. Torino: Fratelli Bocca.
- Machiedo, Mladen. (1986). Eksplozija poticaja (inozemni Kamov). *Croatica XVII* (24–25), 7–45.
- Machiedo, Mladen. (1989). Uno straniero in (e l') Italia: Janko Polić Kamov (1886–1910). *Studia Romanica et Anglicae Zagrabiensia* (34), 99–111.
- Martín Moruno, Dolores. (2010). Love in the time of Darwinism: Paolo Mantegazza and the emergence of sexuality. *Medicina & Storia X* (19–20), 147–164.
- Milanja, Cvjetko. (2003). Predgovor. U: Polić Kamov, J. (2003). *Isušena kaljuža*. Zagreb: Konzor. 5–12.
- Milanja, Cvjetko. (2010). Pobunjenik s razlogom. Iz kontrarnosti i sukoba kao normalna posljedica proizlazi i spasonosna formula individualizma: anarhija. Vijenac, 427. Preuzeto 10.3.2022. sa <https://www.matica.hr/vijenac/427/pobunjenik-s-razlogom-1781/>*
- Milanko, Andrea. (2012). “Sloboda” Janka Polića Kamova – pasji autoportret umjetnika u mladosti. U: Ryznar, A. (prir.) (2012). *Vila – kiklop – kauboj. Čitanja hrvatske proze*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu/Zagrebačka slavistička škola. 71–88.

- Milanović, Željko. (2017). Janko Polić Kamov i Čezare Lombroso: modenost i pozitivistička kriminologija. *Godišnjak Filozofskog fakulteta XLII* (1), 377–392.
- Milanović, Željko. (2019). Od nosa do karaktera: fiziognomija karaktera u pripovetkama Janka Polića Kamova. *Godišnjak Filozofskog fakulteta XLIV* (1), 233–249.
- Montaldo, Silvano. (2018). Lombroso: The Myth, The History. *Crime, History and Societies* 22 (2), 31–61.
- Nordau, Max. (1895). *Degeneration*. New York: Appleton and Company.
- Polić Kamov, Janko (1958). *Članci i feljtoni. Pisma*. Rijeka: „Otokar Keršovani“.
- Popović, Bruno. (1970). *Ikar iz Hada*. Zagreb: Kolo.
- Rota, Leana. (2016). *La letteratura in Lombroso e Lombroso nella letteratura* (Tesi di Laurea. Relatore: Michele Mari). Milano: Università degli Studi di Milano.
- Salvatore, Antonio. (2020). I *best-seller* di Cesare Lombroso. Fra letteratura e antropologia criminale, *La Biblioteca di via Senato Milan XII* (4), 35–40.
- Shriver, Lionel. (2003). Population in Literature. *Population and Development Review* 29 (2), 153–162.
- Spackman, Barbara. (2018). *Decadent Genealogies: The Rhetoric of Sickness from Baudelaire to D'Annunzio*. Cornell University Press.
- Zola, Emile. (2000). Emile Zola against Malthusianism. *Population and Development Review* 26 (1), 145–152.
- Десница, Владан. (2013). *Прољећа Ивана Галеба. У: Владан Десница* (прир. Жељко Милановић). Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 115–355.
- Ломброзо, Чезаре. (2010). *Геније и лудило*. Београд: Логос.